

Chợ Bến Thành Xưa và Nay

Nguyễn Ngọc Giang

Nhắc đến Sài Gòn, người ta không thể không nghĩ ngay đến chợ Bến Thành và ngược lại, nhắc đến chợ Bến Thành người ta không thể tách rời nó với vùng đất và con người Sài Gòn. Có thể nói, chợ Bến Thành là một trong những thắng cảnh nổi tiếng nhất của thành phố đông dân nhất nước.

Ngoài vẻ đẹp về mặt kiến trúc ra, chợ Bến Thành là địa danh chứng kiến biết bao thăng trầm nhưng đầy anh dũng của vùng đất hơn 300 năm tuổi. Được xây dựng từ trước thời thực dân, chợ Bến Thành đã trải qua nhiều đổi thay. Ngày nay, chợ tọa lạc ở một trong những vị trí đẹp nhất đó là trung tâm của Quận 1. Chợ Bến Thành đã và đang có nhiều đóng góp về mặt kinh tế, du lịch cũng như làm nâng cao hình ảnh của thành phố đầy năng động này.

Bây giờ, chúng ta sẽ đi tìm hiểu lịch sử hình thành và phát triển của chợ. Để làm được điều này, ta sẽ phải nghiên cứu sử sách Sài Gòn. Tuy nhiên, ta sẽ gặp một số bất lợi. Thứ nhất, lịch sử của Sài Gòn xưa gắn liền với sự hiện diện của ngoại bang Pháp và Mỹ vì thế có nhiều địa danh, tên đường Sài Gòn liên quan đến các nước này. Thứ hai, các nhà sử học miền Nam có một lối viết sử dụng phương ngữ khá nhiều mà nếu bạn là người vùng khác thì bạn sẽ rất khó hiểu. Thứ ba, một số nhà nghiên cứu về vùng đất này lại thích viết theo lối “bác học” nên càng khó cho chúng ta khi muốn tìm hiểu về vùng đất Sài Gòn. Đây là những bất lợi chính mà bạn cần quan tâm khi muốn khám phá vùng đất

này qua sử sách.

Bởi vị trí của chợ lúc đầu nằm bên bờ sông Bến Nghé gần thành Gia Định nên mọi người gọi là chợ Bến Thành. Đây là cách giải thích được nhiều người chấp nhận nhất. Trong giải thích địa danh, chúng ta cần đặc biệt chú ý đến ngoại lệ sau, gần quận Cái Bè, trên con đường đi về Hậu Giang, có một khúc quanh gọi “Khúc quanh ông Cọp”. Nếu như hiểu theo cách hiểu thông thường thì chúng ta sẽ cắt nghĩa ngay “Ngày xưa chắc vùng ấy cọp rất nhiều nên dân bản xứ lấy đó đặt tên”. Thật ra không phải vậy, xưa kia ở đây có hãng bán tủ sắt hiệu “Bauche” (đọc theo tiếng Pháp là Bốt-sờ) có quảng cáo cho tủ sắt này bằng một bảng lớn dựng tại khúc quanh đó. Bảng vẽ hình một con hổ to ngồi chồm hổm trên đầu tủ, một tay thò xuống cố cạy nắm tủ “Bauche” (nhãn hiệu “con cọp”) cạy hoài mà không sao cạy được, đủ biết tủ sắt kiên cố đến mức nào. Dân quê trong vùng qua lại thấy bảng vẽ cọp nhan nhản tại khúc quanh, trong khi nói chuyện bèn gọi tắt chỗ ấy là “khúc quanh ông Cọp”. Nói đến ngoại lệ này để ta biết được một điều rằng, giải thích chính xác về nguồn gốc tên gọi một vùng đất nào đó đôi lúc vô cùng khó khăn và phức tạp. Ví dụ như, tại sao lại có tên gọi Sài Gòn thì hiện nay cũng có năm ba cách giải thích. Hay huyện Hóc Môn ở thành phố Hồ Chí Minh chẳng hạn, thì Hóc là chỗ xa xôi vắng vẻ (như “hóc bà tổ”) có nhiều cây môn nước mọc. Nhưng cũng có những cách giải thích khác “Hóc là cổ ngữ, có nghĩa là dòng nước nhỏ. Hóc đồng nghĩa với ‘hói’ để chỉ nơi đất sâu lõm xuống thành bãi dài có nước đọng. Môn là cây môn nước. Hóc Môn là dòng nước nhỏ, có mọc nhiều cây môn nước”.

Ở Sài Gòn, lưu truyền câu ca dao:

*Chợ Bến Thành dời đổi
Người sao khỏi hợp tan
Xa gần giữ nghĩa tao khang
Chớ ham nơi quyền quý mà đá vàng phụ nhau*

Qua câu ca dao này ta đã thấy được phần nào sự đổi thay của chợ Bến Thành bây giờ so với lúc ban đầu về cả cách thiết kế cũng như vị trí đặt chợ. Lịch sử của chợ Bến Thành thường được biết nhiều đến với các cái tên chợ Cũ và chợ Bến Thành mới hoặc chợ mới Sài Gòn. Chợ Cũ (chợ thời kỳ đầu) được xây bằng gạch, sườn gỗ, lợp tranh. Cuốn Gia định thành thông chí cho biết, khu chợ ngày ấy nằm dọc theo bến sông. Hải quân của triều đình vẫn thao diễn hàng năm tại đây vào ngày tế mạ (lễ tế thần của quân đội xưa). Bến sông người ra, người vào buôn bán nhộn nhịp. Đầu bến về phía bắc là rạch Sa Ngư - tên của một con rạch thời ấy, sau được lấp đi và gọi là Kinh Lấp (người Sài Gòn gọi kênh là kinh) - nơi này có cầu ván bắc ngang, hai bên

đầu cầu, nhà ngói xây lên san sát, nơi đây bày bán đủ thứ hàng hóa thịnh hành thời ấy. Dọc theo hai bờ sông, thuyền bè đậu nhiều không thể tả.

Bến sông là địa điểm dừng chân của cách ghe thuyền trong và ngoài nước. Chính vì thế hàng hóa ở nước ngoài cũng xuất hiện nhiều ở đây. Ở đây, người ta bán các mặt hàng như gạo, khô, cau (cau hồi đó ở vùng đất này rất nhiều), ... của đất Gia Định và mua vào là tơ lụa, gốm sứ, thảo dược, ... của thương nhân ngoại quốc. Có câu hò về chợ Cũ Sài Gòn:

*Sông Sài Gòn sông bao nhiêu nước
Chợ Cũ Sài Gòn kẻ tục người thanh
Mấy ai mà đặng như anh
Dù cho xao xuyên xin cũng chân thành với em*

Khởi nghĩa Lê Văn Khôi (1833 – 1835) chỉ kéo dài ba năm nhưng đã để lại hậu quả nặng nề cho Sài Gòn. Thành cũ bị phá. Xây lại thành mới cần tốn nhiều công sức tiền cũ. Có câu nói về khởi nghĩa Lê Văn Khôi như sau:

*Bao giờ yên được giấc khô
Hạ thành Gia Định chồng tôi được về*

Khi đất Gia Định thất thủ vào tay người Pháp thì chợ Bến Thành đã bị thiêu cháy bởi các bại binh người Việt.

Về sau Pháp chiếm được vùng đất này thì chợ Bến Thành được dựng lại ở vị trí cũ. Người Pháp đã cho xây một nhà lồng chợ. Phải thừa nhận một thực tế rằng, những năm của thế kỷ thứ XIX, và những năm đầu của thế kỷ XX phong cảnh Sài Gòn lúc ấy khác xa với phong cảnh Sài Gòn bây giờ. Hồi đó, Sài Gòn giao thương nhiều bằng đường thủy. Ghe thuyền chạy trên sông, trên kênh, rạch nhan nhản. Xe cộ rất ít, đường sá không nhiều và không dễ dàng di chuyển như bây giờ. Muốn đi từ đâu tới đâu thì dùng võng cáng, nếu muốn sang hơn thì dùng ngựa. Đường gần nhanh và rẻ tiền nhất vẫn là đi thuyền, ghe lồng, xuồng ba lá. Khắp Sài Gòn (Bến Nghé) và Chợ Lớn (Đề Ngạn) những năm 60 của thế kỷ XIX có rất nhiều kênh đào tay, tuy dơ bẩn nhưng lại rất hữu ích thuận tiện cho việc giao

thông đường thủy. Ghe thuyền Sài Gòn mũi tàu đều được sơn đỏ để tiện bề phân biệt với ghe Lục Tỉnh. Tàu đến bến thì thổi còi vang rền nên có câu:

*Ghe ai đỏ mũi xanh lườn
Phải ghe Gia Định xuống vườn thăm em?*

hay các câu

*Sài Gòn mũi đỏ
Gia Định xúp lê
Giã hiện thê ở lại lấy chồng
Thuyền anh ra Cửa như rồng lên mây*

(xúp lê là cách đọc của từ soufflet trong tiếng Pháp)

*Xúp lê một còn than còn thờ
Xúp lê hai còn đợi còn chờ
Xúp lê ba tàu ra biển Bắc
Tay vịn song sắt miệng tắc lưỡi kêu trời
Chồng Nam vợ Bắc sông đời được đâu*

Những vị trí bây giờ là nơi tọa lạc của nhà Hát lớn và Ủy ban nhân dân thành phố thì ngày xưa là nhà Hát Lớn và dinh đốc lý (xã tây). Trước mặt nhà lồng hồi đó có một con kênh chảy qua dinh đốc lý ; một nhánh chảy

queo qua nhà Hát lớn, băng ngang sở thú đến rạch Thị Nghè. Kênh khá to, hai bên bờ dành cho hai con đường rộng. Chợ Bến thành nằm ở vị trí hợp lưu của hai tuyến đường thủy là Kinh Lớn và rạch Cầu Sấu nay thuộc đường Hàm Nghi (đường này thời Pháp có tên gọi Boulevard de la Somme). Con rạch có tên Cầu Sấu là vì ở đây ngày xưa nơi đây có một cái hầm nuôi cá sấu. Những năm cuối của thập kỷ 80 và những năm đầu của thập kỷ 90 của thế kỷ XIX, người Pháp cho lấp Kinh Lớn và rạch Cầu Sấu lại để làm đường. Chỗ lấp Kinh Lớn ngày nay chính là đường Nguyễn Huệ (đường Nguyễn Huệ ngày nay nổi tiếng không chỉ những trong nước mà còn trên khắp thế giới bởi đây chính là đường chợ hoa cũng như là địa điểm xem bắn pháo bông của thành phố vào mỗi dịp Tết đến xuân về. Con đường đã thu hút được hàng trăm hàng nghìn lượt khách du lịch quốc tế đến Việt Nam vào dịp này).

Sau đó, chợ Cũ đổ nát nghiêm trọng có thể sụp nên người Pháp đã chọn một địa điểm để xây cất chợ mới chính là vị trí chợ Bến Thành ngày nay. Lúc đó, vị trí xây cất chính là vị trí của một cái ao sinh lầy nước đọng, Pháp gọi là “Marais Boresse” (người Việt gọi cái ao này là ao Bồ rệt). Chợ Mới Sài Gòn được xây dựng vào khoảng năm 1912 và hoàn thành sau đó hai năm. Sách Sài Gòn năm xưa cho biết, ngày khai trương năm đó có chưng hình “Quan Âm tay xách giỏ cá”, hình “Hong Hải Nhi cầm quạt Ba tiêu chấp tay bái phật Bà. Có múa lân, thí võ, hát Triều Châu, hát Quảng Đông và hát bội diễn ngoài trời. Có cả trình diễn nhạc ngũ âm và nhạc Pháp. So với ngày nay thì lễ khai trương chợ Bến Thành hồi đó rất tầm thường, nhưng vào thời ấy tiếng đồn khắp Lục Tỉnh. Mọi người đâu đâu cũng nô nức kéo nhau về Sài Gòn để xem. Có câu “Xem được lễ Tết tân thị một lần chết cũng sướng thân!” Mà đi thì người ta thường chọn đường thủy bởi đường thủy là tiện nhất. Lễ khai trương chợ Bến Thành năm đó được những người chứng kiến gọi với cái tên đầy trân trọng “Tân Vương Hội”. Chợ Bến Thành mới được thơ ca nói đến

*Chợ Bến Thành mới
Kê lui người tới
Xem tứ diện rất xinh
Thấy em tốt dáng tốt hình
Chẳng hay em có chốn duyên tình hay chưa ?*

Nhà lồng chợ Cũ bị phá đi một phần làm kho bạc, phần còn lại của chợ Cũ là gian hàng thịt. Nhà ga xe lửa lúc trước ở đầu đường Hàm Nghi sau đó dời theo về gần chợ Mới, tức khu vực công viên 23 tháng 9 hiện nay. Những năm đó có hai đường xe lửa nối liền Sài Gòn vô chợ Lớn. Một đường Mé sông, xe chạy bằng than củi, vận tải hàng hóa và trái cây miệt Lái Thiêu, trạm chính trước chợ Bến Thành. Một đường gọi xe lửa giữa, trước chạy than củi, sau chạy điện. Xe chở bộ hành nhiều hơn hàng hóa bắt đầu từ ga chợ Cũ Sài Gòn, đổ ra chợ Mới Bến Thành, rồi chạy cặp với đường tàu hỏa Sài Gòn – Mỹ Tho (nhà ga Mỹ Tho tọa lạc ở địa điểm nay là công viên Thủ Khoa Huân bên bờ sông Tiền, cạnh khách sạn Minh Tân nổi tiếng một thời) dài theo đường Phạm Viết Chánh, Nguyễn Hoàng, thẳng đến ga An Bình, chạy dọc theo đường Thủy Bình (nay Đồng Khánh), bọc theo đường Tổng đốc Phương trở ra ga chót là ga Chợ Cũ Chợ Lớn. Đường giữa và đường sông đã được thơ văn nhắc tới

*Chợ lớn giáp ranh Sài Gòn
Đường xe ngựa chạy thẳng bon nửa giờ
Xe lửa lớn nhỏ hai bờ
Một bờ đường giữa, một bờ đường sông
Doi cù bốn phía rộng thông
Dọc ngang ngã gác thấy đồng có tên
Nhà ga xe lửa ngày ấy nổi tiếng đến mức có hẳn câu ca dao nói về nó
Mười giờ tàu lại Bến Thành
Xúp lê vội thổi, bộ hành lao xao*

Câu ca dao này có nghĩa là, mười giờ thì có một chuyến xe lửa từ Mỹ Tho lên, đỗ ga Bến Thành thì kéo còi. Bộ hành lao xao là vì muốn ngắm tàu lửa. Hình ảnh về xe lửa xưa như thế nào? Hỏi tôi lên Đà Lạt, tôi có thấy ở ga Đà Lạt còn loại xe lửa với đầu máy rất cổ này. Rất may ở Sài Gòn ngày nay, chúng ta vẫn thấy nó khi nó được trưng bày trong khuôn viên ga xe lửa cạnh cổng ra vào ga.

Sách Bến Nghé xưa viết, khi Mỹ nhảy vào miền Nam hát chân thực dân Pháp thì một góc của chợ Cũ trở nên trang nghiêm bí mật. Tòa đại sứ Mỹ lúc đầu đặt ở chợ Cũ. Rồi lần hồi Sài Gòn trở thành đồn lũy của bọn sen đầm quốc tế, nhà nhiều tầng mọc lên làm trụ sở cho nhiều ngân hàng, cơ quan xuất nhập cảng của tài phiệt Mỹ và tay sai. Bến Chương Dương, đường Hàm Nghi phía chợ Cũ sung túc bất thường, tụ tập bọn buôn lậu đồng đôla, đồng quan; mỗi sáng họ ăn uống tưng bừng theo dõi hồi suất, gửi tiền ra nước ngoài. Chợ Mới vẫn mang tên chợ Bến Thành nhưng trước đây thì người dân hay gọi chợ Sài Gòn hay chợ Mới để phân biệt chợ Cũ. Cái tên chợ Sài Gòn cũng đã đi vào thi ca. Một số câu hát, câu hò là:

*Chợ Sài Gòn cần đá, Chợ Rạch Giá cần xi mon
Giã em ở lại vuông tròn, anh về xứ sở không còn ra vô
(xi mon là cách đọc của từ ciment tiếng Pháp, có nghĩa là xi măng)*

*Cúc mọc bờ ao, kêu bằng cúc thủy
Chợ Sài Gòn xa, chợ Mỹ cũng xa
Viết thơ thăm hết nội nhà
Trước thăm phụ mẫu, sau là thăm em!
(Chợ Mỹ tức chợ Mỹ Tho)*

*Chiều nay chắt áo xa bầu
Chợ Sài Gòn anh ở, còn huyện Tổng Châu em về
(bầu là túi áo)*

Khi đến Sài Gòn, đôi lúc bạn sẽ bắt gặp được những chuyện khá thú vị mà có lẽ hiếm gặp ở nơi khác. Tôi có một anh bạn mà mẹ anh là người Sài Gòn nhà ở quận Gò Vấp, một quận vùng ven của thành phố. Buổi tối nọ, tôi sang chơi với anh thì gặp mẹ anh định đi ra ngoài. Tôi hỏi “Cô định đi đâu ạ?” Mẹ anh trả lời “Cô ra Sài Gòn chơi”. Tôi quá đỗi ngạc nhiên vì bác ấy đang ở Sài Gòn thì còn ra Sài Gòn làm gì nữa. Câu trả lời của bác ấy làm tôi thắc mắc mãi. Sau này tìm hiểu thì tôi mới biết, câu nói của bác có nghĩa là, bác ra khu vực chợ Bến Thành chơi. Câu chuyện này là một trong những minh chứng rõ nét nhất chứng tỏ sự yêu quý của người dân thành phố đối với ngôi chợ đáng yêu.

Chợ Bến Thành là một địa điểm ẩm thực ngon có tiếng của người dân Sài thành. Nếu bạn một lần đến Sài Gòn thì hãy ghé vào thưởng thức những món ngon, món lạ ở đây. Các món ngon lạ như bún mắm, hủ tếu, cá kho tộ, canh chua, ... sẽ hấp dẫn bạn ! Các quán ăn nơi này đã từng được ca dao nhắc đến

*Anh ngồi quạt quán Bến Thành
Nghe em có chón anh đành quăng om (bình trà Huế)
Anh ngồi quạt quán bà Hom
Hành khách chẳng có, đá om quăng lò*

hay

*Chợ Bến Thành đèn xanh đèn đỏ
Anh nhìn cho tỏ thấy rõ đèn màu
Lấy em anh đâu kể sang giàu,
Rau dưa mắm muối có nơi nào hơn em!*

Ngày nay, đi mua sắm đêm ở chợ Bến Thành là một trong những hoạt động du lịch đặc sắc của người dân thành phố năng động này. Chợ Bến Thành vào đêm khí trời mát mẻ, gió rười rượi từ bờ sông Sài Gòn thổi vô, bạn vừa trả giá vừa trò chuyện giao lưu với người bán hàng cũng như giao lưu với du khách quốc tế sẽ là một trải nghiệm khá thú vị. Thêm vào đó, bạn sẽ thấy được hình ảnh riêng của đô thành Sài Gòn. Kể bán, người

mua, khen, chê mắc rẻ,... tuy có đôi chút xô bồ nhưng nó là một nét độc đáo khi bạn đến với chợ. Chợ Bến Thành bán rất nhiều mặt hàng khác nhau từ hóa mỹ phẩm, trái cây, đồng hồ, vải vóc, quần áo, phần mắ, gia vị, nước hoa, ... Chợ ngày càng thu hút được nhiều khách hàng đến thăm và mua sắm. Điều này chứng tỏ sức phát triển mãnh liệt của một trong những ngôi chợ quan trọng bậc nhất của thành phố.

Chợ Bến Thành là một trong số ít các khu chợ trong cả nước được người dân yêu mến và thơ ca nhắc nhiều. Chính những câu ca dao, những câu thơ đã làm cho chợ Bến Thành đã nổi danh nay càng thêm nổi danh. Ngoài ra, các bài hát nói về chợ Bến Thành cũng góp phần không nhỏ làm tiếng tăm khu chợ vang xa.

Chợ Bến Thành có một kiến trúc khá đặc biệt làm nó khác với các chợ khác của thành phố. Chợ được đặc trưng bởi tháp gắ bốn đồng hồ nhìn ra bốn hướng để tiện mọi người xem giờ. Chợ có bốn cửa Đông, Tây, Nam, Bắc. Nhắc đến đông, tây, nam, bắc, ở Sài Gòn có câu:

*Dân đất Bắc
Đắp thành Tây
Đông thật là đông
Sầu Nam vời vời*

Câu thơ tả việc đắp thành Tây cho Pháp của dân phu xứ Bắc mà trong đó gồm đủ đông, tây, nam, bắc. Bốn mặt chợ Bến Thành đều kinh doanh buôn bán rất phát triển. Thêm vào đó, mái của chợ được lợp bằng tôn theo hình chữ A có gì đó vừa truyền thống vừa hiện đại làm cho chúng ta có một cảm giác buâng khuâng khó tả. Bao quanh chợ là những con đường mà xe hơi có thể đi được. Chợ có cổng Nam đối diện với bùng binh chợ. Trung tâm bùng binh có đặt tượng tả tướng quốc Trần Nguyên Hãn, một vị tướng quốc nổi tiếng thời Hậu Lê. Nằm cạnh chợ là quảng trường Quách Thị Trang, tên của một phậ tử tham gia trong cuộc biểu tình phản đối chính sách bất bình đắng tôn giáo của chế độ Ngô Đình Diệm bị bắn chết năm 1963. Quảng trường này là một trong những nơi giao lưu văn hóa của các nước ta với các nước khác và nó cũng là địa điểm trình diễn ca nhạc, tổ chức các hoạt động vui chơi giải trí.

Bạn đọc thân mến,

Chúng ta vừa khám phá từ nguồn gốc xuất xứ cho đến những thăng trầm của chợ Bến Thành. Lịch sử của chợ Bến Thành đã gắn liền với những biến cố lớn của vùng đất phương Nam. Ngay của tên gọi chợ như chợ Cũ, chợ Mới Bến Thành, chợ Mới Sài Gòn, chợ Sài Gòn rồi ngày nay là chợ Bến Thành cũng đã nói lên sự đổi thay, lớn mạnh của chợ trong quá trình hình thành và phát triển của mình. Chợ Bến Thành đã và đang là một trong những địa điểm độc đáo nhất trong th ăm viếng mua sắm và du lịch. Khám phá kiến trúc độc đáo, tìm hiểu về quá khứ cũng như sự yêu quý của người dân Sài Gòn đối với chợ chúng ta sẽ cảm mến về một trong những ngôi chợ nổi tiếng nhất thành phố. Nếu có dịp đến Sài Gòn, bạn hãy ghé thăm chợ Bến Thành, bạn nhé !